

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE 1923-1938 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARI¹⁹

Prof. Dr. İtir İMER*

Hacettepe Üniversitesi,İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye, ozeri@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7779-1440

Öğr. Gör. Nesime Nilgün ÇOKÇA

Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Türkiye, ncokca@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0009-0007-7857-3078

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye İktisat Kongresi'ni Cumhuriyet'in ilanından önce 17 Şubat 1923 yılında İzmir'de toplamıştır. Bu Kongre'de alınan kararlarla, özel girişimciliğin geliştirilmesi, teknik ve altyapı hizmetlerinin sağlanması, kurumsal ve yasal düzenlemeler öngörülmüştür. 1923-1929 dışa açık ekonomi döneminde, sanayileşme politikasının serbest piyasa koşullarında, özel girişim yoluyla olması, devletin gerektiğinde devreye girmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde iki temel amaç, iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma olmuştur. 1929 Büyük Bunalımı sonrasında, 1930-1938 devletçilik dönemi olarak adlandırılan dönemde, Türkiye'de korumacı ve devletçi politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Büyük Bunalım nedeniyle, dünyada genelinde ülkeler ekonomilerinde doğrudan rol oynayarak, kamu harcamalarını artırıp, para politikasına doğrudan müdahale ederken, Türkiye bu müdahalelere başvurmamıştır. Bu dönem içerisinde, 1934 yılında yürürlüğe konulan ve 1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş

¹⁹ Bu makale 100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu'nda (13-14 Kasım 2023) sunulan aynı adlı bildirinin genişletilerek makaleye çevrilmiş halidir.

Yıllık Sanayi Planı'nın maliyetlerdeki artışlara ve gecikmelere rağmen başarı ile uygulanmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle kesintiye uğramıştır. Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık döneminde, maliye politikasında düzgün ödeme ve denk bütçe politikaları benimsenirken, para politikası istikrarlı ve sağlam olarak yürütülmüş, Türk lirasının değerine önem verilmiş ve bu değer korunması hedeflenmiştir. Lozan Antlaşması'nın gümrük politikasına getirdiği kısıtlamalar 1929 yılında ortadan kalktıktan sonra, 1930-1937 yılları arasında ticaret fazlası elde edilmiştir. GSMH 1923-1938 döneminde ortalama %8 oranında büyümüştür. Osmanlı'dan devralınan yokluklar, zorluklar ve olumsuz ekonomik yapı üzerine inşa edilen Türkiye ekonomisinde elde edilen bu başarılar, demiryolu yapımı ve yabancıların elinde bulunan demiryollarının millileştirilmesi, gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, ekonominin başarılı işleyişi için büyük öneme sahip TCMB gibi kurum ve bankaların kurulması, sermaye birikiminin artırılması ve sanayileşme adına atılan önemli adımlar gibi nedenlerle; Türkiye İktisat Tarihi'nde 1923-1938 dönemini, son derece istisnai, özgün ve başarılı bir dönem olarak değerlendirmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Türkiye İktisat Kongresi, 1923-1938 Dönemi İktisat Politikaları, 1923-1929 Dönemi: Dışa Açık Ekonomi, 1930-1938 Dönemi: Devletçilik, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

JEL Kodları: N00, N60

*** Sorumlu Yazar (Corresponding Author)**

TÜRKİYE ECONOMIC CONGRESS AND ECONOMIC POLICIES OF THE 1923-1938 PERIOD

Abstract

The Republic of Türkiye was founded on October 29, 1923, and the Ottoman Empire was erased from history. Mustafa Kemal Atatürk convened the Türkiye Economic Congress in İzmir on February 17, 1923, before the declaration of the Republic. The decisions taken in this Congress foresaw the development of private entrepreneurship, provision of technical and infrastructure services, and institutional and legal regulations. In the 1923-1929 open economy period, it was decided that the industrialization policy would be under free market conditions, through private initiative, and that the state would step in when necessary. The two main goals in this period were economic independence and rapid development. After the Great Depression of 1929, in the period

called the statism period of 1930-1938, protectionist and statist policies began to be implemented in Turkey. While countries around the world played a direct role in their economies due to the Great Depression by increasing public spending, and directly intervening in monetary policy, Turkey did not resort to these interventions. During this period, the First Five-Year Industrial Plan, which was put into effect in 1934 and covered the years 1934-1938, was successfully implemented despite the increases in costs and delays. Progress on the Second Five-Year Industrial Plan was interrupted due to the beginning of the Second World War. During the first 15 years of the Republic, while appropriate payment and balanced budget policies were adopted in fiscal policy, monetary policy was conducted in a stable and sound manner, and importance was attached to the value of the Turkish lira and the aim was to protect its value. After the restrictions imposed by the Treaty of Lausanne on customs policy were lifted in 1929, trade surplus was achieved between 1930-1937. GNP grew by an average of 8% in the period of 1923-1938. Beacuse of these achievements in the Turkish economy, which were built on the deficiencies, difficulties and adverse economic structure inherited from the Ottoman Empire, the construction of railways and the nationalization of railways, which were owned by foreigners, introduction of legal regulations, establishment of institutions and banks such as the Central Bank of the Republic of Türkiye, which are of great importance for the successful functioning of the economy, increase in capital accumulation and vital steps taken for industrialization; it is possible to consider the period of 1923-1938 in the Turkish Economic History as an extremely exceptional, peculiar and successful period.

Keywords: Türkiye Economic Congress, Economic Policies of the 1923-1938 Period, 1923-1929 Period: Open Economy, 1930-1938 Period: Statism, First Five-Year Industrial Plan

JEL Codes: N00, N60

GİRİŞ

1923 yılı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silindiğini temsil eden yıldır. Siyasi anlamda, çöken Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte tamamen yapısal bir değişim söz konusu olmuş, ancak, ekonomik açıdan Türkiye ekonomisi, Osmanlı'dan devralınan yokluklar, zorluklar ve ekonomik yapı üzerine kurulmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Osmanlı Devleti'nden devralınan mirasta, üretim ve sermaye

birikimi, altyapı ve sanayi yetersizdi. Ülke hammadde ihraç ederken, sanayi ürünü ithal etmekteydi. Ayrıca, imtiyazların Düyun-u Umumiye ile verilmiş olduğu bir ortam söz konusuydu (Boratav, 1989, ss. 11-13). Sermaye birikiminin yetersizliğine katkıda bulunan bir unsur gayrimüslimlerin elinde bulunan ve savaşlardan dolayı ülkeyi terk eden sermaye idi. Dolayısıyla, milli sermaye birikiminin çok düşük düzeyde olması, kuruluş yıllarındaki yoklukların başında gelmekteydi. 1920'lerin başlarında, 63 milyon sterlin, ülkedeki öz varlıkların yabancı yatırımcı şirketlerinin elinde olan değeri idi. Bu değerin % 2'si Amerikalıların, % 4'ü Belçikalıların, % 17'si İngilizlerin, % 26'sı Fransızların ve % 45'i Almanların elindeydi (Tezel, 1982, s. 96).

Kuruluş yıllarında, Türkiye'de ilkel yöntemlerle, eski araç, gereç ve tekniklerle üretim yapılmaktaydı. Tarım sektörünün GSMH içindeki payının %40'nın olduğu Türkiye ekonomisinde, işsiz, eğitimsiz ve yoksul bir toplum ve üretilen ürünlerin kalitesinin düşük olduğu bir üretim yöntemi vardı. Ayrıca, demir ve deniz yolları gibi sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler ülkeyi terk etmişti. Türkiye'nin 1923 sınırlarında, "yerli fabrika üretiminin yurt içi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda % 10, yünlü kumaşlarda % 40, ipekli kumaşlarda % 5, sabunda % 20, buğday ununda %60'tı. Porselen, cam, çatal-bıçak, şeker gibi tüketim mallarının tamamı ithal edilmekteydi" (Tezel, 1982, s. 92).

Bu çalışma, yukarıda bahsi geçen yokluklara ve Osmanlı'dan devralınan olumsuz mirasa rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1938 arasındaki dönemde Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, ülkenin yeniden inşasını nasıl başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini ve izlenen iktisat politikalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın 1. Bölümü, Türkiye İktisat Kongresi'ni ele almakta ve Kongre'de alınan kararları, Misak-ı İktisadi Kararları ve Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslardan Bazıları başlıkları altında incelemekte ve bu kararların amaçlarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın 2. Bölümü, 1923-1929 Dönemi: Dışa Açık Ekonomi dönemini analiz etmekte ve Türkiye İktisat Kongresi'ne dayandırılmak istenen iktisat politikalarının ve sanayileşme politikasının nasıl şekillendirildiği üzerinde durmaktadır. Takip eden 3. Bölüm, 1930-1938 Dönemi: Devletçilik başlığı altında, bir önceki dönemde sanayileşmenin neden gerçekleştirilemediğini, 1929 Büyük Bunalımı ve etkilerini ve yine bu dönemde uygulanan iktisat politikalarını ele almaktadır. 4. Bölüm, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı, temel ilkelerini ve Plan ile elde edilen başarıyı inceledikten sonra, Sonuç Bölümü, 1923-1938 dönemi ile ilgili genel değerlendirmeler yapmaktadır.

1. Türkiye İktisat Kongresi²⁰

Siyasi ve askeri anlamda kazanılan zaferin iktisadi zaferle tamamlanması gerektiği inancından yola çıkan Mustafa Kemal Atatürk, 17 Şubat 1923 tarihinde, Cumhuriyetin ilanından önce, Türkiye İktisat Kongresi'ni İzmir'de toplamıştır. Bu Kongre, Lozan Antlaşması görüşmelerinin kesintiye uğradığı aralıkta toplanmıştır. Bu durum, başta Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet'in kurucularının iktisadi bağımsızlık konusundaki hassasiyetlerini ve bağımsızlığa verdikleri önemi göstermektedir. 4 Mart 1923 tarihine kadar süren Kongre'ye 1135 delege; çiftçiler, işçiler, tüccarlar ve sanayicileri temsilen katılmış, Kazım Karabekir Paşa Kongre'ye başkanlık yapmıştır. İktisat Kongresi'nin toplanma amaçları; i) yukarıda bahsi geçen kesimlerin istek ve sorunlarını saptamak ve bunları ülke yönetiminin dikkatine sunmak, ii) yabancı sermayeye ekonominin ilerleyen dönemlerde nasıl bir şekil alacağını belirtmektir. Bu iki amaçtan hareketle, hem iç, hem de dış sermayeye güven verilmek istenildiği öne sürülebilir (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 33).

Atatürk, Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada, ekonominin Türkiye Cumhuriyeti için ne kadar önemli olduğunu, tam bağımsızlık için ekonomik olarak güçlü bir Türkiye'nin yaratılması gerektiğini vurgulamıştır.

Kongrede alınan kararlar iki bölümde toplanmıştır:

1. 1. Misak-ı İktisadi Kararları

- 1- “Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.”
- 2- “Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şey feda etmez ve milli hakimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.”
- 3- “Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.”
- 4- “Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçınır. Milli istihsalini temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.”

²⁰ Bu çalışmada Türkiye İktisat Kongresi olarak adlandırılan Kongre, literatürdeki çalışmaların bazılarında İzmir İktisat Kongresi olarak ifade edilmektedir (Bkz: Atagenç, 2017; Kayıran & Saygın, 2019; Koç, 2000; Koçaşlı, 2017; Toprak, 2004; Varlı ve Koraltürk, 2010). Literatürde, Kongre ile ilgili isim karmaşasına dair çalışmalar da mevcuttur (Bkz: Güneş, 2024; Tokgöz, 2000).

- 5- “Türkiye halkı, servet itibarı ile bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi milli istihsalı için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.”
- 6- “Hırsızlık, yalancılık, riya tembellik büyük düşmanımız, taassuptan uzak dindarane bir salabet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.”
- 7- “Türkiye, irfan ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Marife verdiği kutsiyet dolayısı ile (Mevlid-i Şerif) Kandil Gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tesid eder.”
- 8- “Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılığı, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.”
- 9- “Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.”
- 10- “Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.”
- 11- “Türkler hangi sınıf meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak için seyahatlar ve yerleşmeler yaparlar.”
- 12- “Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir” (Ökçün, 1981, ss. 387-389).

Yukarıda belirtilen maddelerde milli bilincin oluşturulması amaçlanmış, Türklerin geleneksel adetleri vurgulanmış ve böylelikle, iktisadi yaşamda Türk olmanın önemi üzerinde durulmuştur (Koçaşlı, 2017, s. 142).

1.2. Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslardan Bazıları

Sanayi Grubu

- “Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması.”
- “Sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi.”
- “Ulaştırma ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi.”
- “Sanayi alanında kredi imkanlarının artırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması.”
- “Sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması.”

Tüccar Grubu

- “Borsaların millileştirilmesi.”
- “Tekelciliğe karşı mücadele edilmesi.”
- “İpotek karşılığında tüccara kredi verilmesinin temini.”
- “İktisat eğitiminin yaygınlaştırılması.”
- “Cuma günleri herkesin tatil yapması.”
- “Bir ana ticaret bankasının kurulması.”
- “Kömür üretiminin dış rekabetten korunması.”
- “Haberleşme hizmetlerinde gelişmelerin sağlanması, gecikmelerin önüne geçilmesi.”
- “Himayeci (koruyucu) gümrük sisteminin kurulması.”

Çiftçi Grubu

- “Aşar Vergisi’nin kaldırılması.”
- “Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması.”
- “Reji’nin kaldırılması.”
- “Tarımsal kredilerin düzene sokulması.”

- “Yol vergisi gelirinin yol yapımına kullanılması.”
- “Orman köyleri ile ilgilenilmesi.”
- “Hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılması.”
- “Göllerde balık yetiştirilmesi.”
- “Tamirat atölyelerinin kurulması.”
- “Tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi.”
- “Pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması.”
- “Yüksek öğrenim öğrencilerinin belirli süre için köylere gönderilmesi.”

İşçi Grubu

- “Amele yerine işçi denilmesi.”
- “Çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmesi.”
- “12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması.”
- “Gece çalışmalarına çift ücret ödenmesi.”
- “Asgari ücretlerin belediyelerce tesbit edilmesi.”
- “Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi.”
- “Kaza ve hayat sigortasının kurulması.”
- “Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması.”
- “Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi.”
- “İşçi çocuklarının yatılı okullarda bedava okutulması, lojman yapımının sağlanması.” (Yücel, 2015, s. 21-22).

Bu kararlar, hem yukarıda bahsi geçen gruplar, hem de ülkenin gereksinimleri gözetilerek alınmıştır. Kısaca, Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan kararlarla, özel girişimciliğin geliştirilmesi, devletin birçok alanda teknik ve altyapı hizmetlerini sağlaması, ekonomik faaliyetlerin etkin ve

başarılı olabilmesi için hem kurumsal, hem de yasal düzenlemeler öngörülüyordu (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 34).

Aşağıda 2. Bölüm’de, Milli İktisat görüşü, Kongre kararlarına dayandırılmak istenen iktisat politikalarının nasıl şekillendirildiği, bu politikalar üzerinde etki eden Lozan Antlaşması ve sanayileşme adına atılan adımlar ele alınmıştır.

2. 1923-1929 Dönemi: Dışa Açık Ekonomi

Milli İktisat görüşü, milli sermaye sınıfının ulusal çıkarlar gözetilerek yaratılmasını, diğer bir deyişle, sanayileşmenin yerel kaynaklara dayandırılmasını amaçlamaktadır. Lozan Antlaşması’nın gümrük politikasına getirdiği engeller, milli iktisat görüşünü geri plana itmiş gibi görünse de, kuruluş yıllarında kalkınma ve modernleşmeyi amacını taşıyan iktisat politikalarının temel dayanağı, devlet eliyle milli sermaye sınıfının yaratılması olmuştur (Boratav, 1989, ss. 35-36).

Kuruluş yıllarında izlenecek politikalar, Türkiye İktisat Kongresi’ne dayandırılmak istenilmiş ve sanayileşme politikasının serbest piyasa koşullarında ve özel girişim yoluyla olması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu devletin hiç müdahalede bulunmaması anlamına gelmemekteydi. Özel sektörün imkanları kısıtlı olduğundan, devlet gerektiğinde, özel girişimi ve girişimciyi desteklemek üzere devreye girecekti (Orhangazi, 2020, ss. 62-63). Böylelikle, ekonomide, özel sektör ağırlıklı karma iktisat modeli izlenmiştir.

1923-1929 döneminin iktisat politikalarına etki eden önemli yapı taşı, Lozan Antlaşması’dır. Lozan Antlaşmasıyla kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti, ödenmesine 1929 yılında başlanacak olan Osmanlı borçlarının önemli bir bölümünü (yaklaşık 85 milyon altın liralık borç, toplam borcun 2/3’sini oluşturmaktaydı) bu Antlaşma ile devralmıştır. Gümrük tarifelerinin Türkiye için 1916 yılındaki %13’lük Osmanlı tarifeleri ile aynı düzeyde tutulması yine Lozan Antlaşması nedeniyle olmuştur. Böylelikle, sanayi üretiminde koruma düşük düzeyde tutulmak durumunda kalmıştır.

Türkiye’yi ilgilendiren diğer iktisadi konularda olduğu gibi, ülke yöneticilerinin yabancı sermaye ve dış ekonomik ilişkiler ile ilgili tutumları, iktisadi bağımsızlık konusundaki hassasiyetlerine göre şekillenmiştir. Türkiye İktisat Kongresi’nde yabancı sermayeye karşı olunmadığı vurgulanmakla birlikte, yabancı sermayenin ulusal bağımsızlık ve Türk yasalarına saygılı olmasının istendiğinin altı çizilmiştir (Boratav, 1989, ss. 37-38; Sabır, 2006, s. 11). Yabancı yatırımcılardan, yerli

sermaye ile ortaklık kuranlar desteklenmiş, yabancı yatırımcı sermayeyi sağlarken, yerli sermaye, ülke yönetimiyle olan ilişki düzeyine bağlı olarak, gereksinilen kolaylıkları elde etmiştir (Boratav, 1989, s. 38).

Dışa açık ekonomi döneminde, Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda bazı bankalar kurulmuştur. Bunlar, Türkiye İş Bankası (1924), Türkiye Sınai ve Maadin Bankası (1925), Türkiye Sanayi Kredi Bankası (1925), Emlak ve Eytam Bankası (1926) ve T.C. Merkez Bankası (1930)'dır. Buna ek olarak, 29 tane mahalli banka kurulmuştur (Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 254). Bu bankaların kurulma amacı, bankacılık sistemindeki egemenliği yabancıların elinden almak ve kredi ihtiyacında olan ekonomiye bu gereksinimi sağlamaktır (Yay, 2019, s. 94).

Vergiler konusunda yapılan düzenlemeler içinde en önemlilerinden birisi Aşar Vergisi'nin 1925 yılında kaldırılmış olmasıdır. Bu verginin kaldırılmasıyla, Osmanlı devlet anlayışında yer alan vergi yükünün, ağırlıklı olarak tarım kesimi üzerinde olması anlayışı terk edilmiştir (Pamuk, 2014, s. 177). Buna ek olarak, 1927 ve 1929 yıllarında çıkartılan yasalarla toprağı olmayan köylülere devletin olan tarımsal araziler dağıtılmış, 1923-1934 yılları arasında dağıtılan arazi miktarı 711.000 hektarı bulmuştur (Durmuş ve Aydemir, 2016, ss. 159-160). Söz konusu dönemde tarım sektörü Ziraat Bankası tarafından krediler yoluyla desteklenmiştir.

1923-1930 döneminde, aynı zamanda, demiryolu yapımı ve yabancıların elinde bulunan demiryollarının millileştirilmesine önem verilmiştir. Osmanlı döneminde, 4 bin kilometre demiryolu 50 yılda inşa edilmişken, Türkiye Cumhuriyeti döneminde 14 yılda 3 bin kilometre demiryolu inşa edilmiş ve toplam demiryolu ağı 7 bin kilometreye ulaşmıştır (Pamuk, 2014, s. 179). Demir yollarına ek olarak, deniz yollarına da önem verilmiş, Kabotaj Kanunu 1926 yılında çıkartılmış, Deniz Yolları İşletmesi 1933 yılında kurulmuştur.

Bu dönemde, maliye politikasında düzgün ödeme ve denk bütçe ilkeleri benimsenirken, para politikası istikrarlı ve sağlam olarak yürütülmüştür. Maliye politikası genişlemeci olmamış, borçlanma ve açık finansmana başvurulmamış, gelirin öncelikle elde edilmesi ve ondan sonra harcanması prensibi benimsenmiştir (Eroğlu, 2007, s. 67). 1923-1929 yılları arasında anti-enflasyonist maliye ve para politikaları izlenmiş, Türk lirasının değerine önem verilmiş ve bu değer korunması hedeflenmiştir. Ayrıca, ulusal bankacılık sistemi oluşturulmaya çalışılmış, yine de devlet finans sistemi konusunda aktif bir rol oynamamıştır (Eroğlu, 2010, ss. 25-26).

Türkiye'nin kalkınabilmesi için gerekli ön koşul sanayileşme idi. Sanayileşmeyi teşvik etmek için

1913 yılına ait Teşvik'i Sanayi Kanunu gözden geçirilmiş, kapsamı genişletilmiş ve 1927 yılında yürürlüğe konulmuştur. Burada amaç yerli üretimin, sanayi kuruluşlarının teşviki ve korunması olmuştur. Bu yasa ile tekstil, gıda ve bazı yapı malzemelerinde faaliyet gösteren sanayi dallarına destek ve teşvikler sağlanmıştır (Pamuk, 2014, s. 181). Ayrıca, girişimcilik konusunda tecrübeleri olmayan Türk iş çevrelerinin teşvik edilerek şirketleşmenin sağlanması, sermaye birikiminin artırılması ve özel sektör eliyle sanayileşme amaçlanmıştır (Sarıçoban, 2020, s. 230).

Kanunla getirilen teşvik tedbirlerinin bazıları şunlardır (Koç, 2000, s. 163 içinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 1973, s. 5):

- 1) “Uygun görülen girişimlere 10 hektara kadar karşılıksız arazi tahsis”
- 2) “Kazanç, gümrük vergilerinden ve harçlardan bağışıklık”
- 3) “Haberleşme imkanlarının ve motor gücünün hükümetçe sağlanması”
- 4) “Girişimlerin kuruluşunda yurt dışından sağlanan araç gereçlerin demir ve deniz yollarında %30 indirimli taşınması”
- 5) “Yıllık üretimin %10'una ulaşan devlet desteği”
- 6) “Kamu kesiminin ve bu kanundan yararlanan kuruluşların teşvik gören üretimin yeterli ve kaliteli ise ve fiyatı dış alım fiyatından % 10 fazla değil ise bunların tercihi”
- 7) “Tekel maddelerinin banka indirimli satılması”

Şeker üretimi, yerli sanayinin kayda değer teşviklerle geliştirilme çabalarının ilk örneğini oluşturmaktadır. Şeker üretiminde ithal ikameci politika izlenmiştir (Eroğlu, 2007, s. 66). Ayrıca, Lozan Antlaşması'nda dış ticarete getirilen kısıtlamaların 1929 yılında sona ermesiyle, gümrük tarifeleri %13'ten, %46'ya yükselmiştir. Böylelikle, sanayi üretiminde korumacılığa geçilmiş; eskiden ithal edilen sanayi tüketim mallarında ithal ikameci politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Tablo 1: 1923-1938 Dönemi İhracat, İthalat ve Ticaret Dengesi

x1000\$ olarak			
YIL	İHRACAT	İTHALAT	DENGE
1923	50 790	86 872	-36 082
1924	82 435	100 462	-18 027
1925	102 700	128 953	-26 253
1926	96 437	121 411	-24 974
1927	80 749	107 752	-27 003
1928	88 278	113 710	-25 432
1929	74 827	123 558	-48 731
1930	71 380	69 540	1 840
1931	60 226	59 935	291

1932	47 972	40 718	7 254
1933	58 065	45 091	12 974
1934	73 007	68 761	4 246
1935	76 232	70 635	5 597
1936	93 670	73 619	20 052
1937	109 225	90 540	18 685
1938	115 019	118 899	-3 880

Kaynak: Yücel, 2015, s. 43

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 1923-1929 arası sürekli açık veren dış ticaret - Lozan Antlaşması’nın gümrük politikasına getirdiği kısıtlamalar 1929 yılında ortadan kalktıktan sonra - 1938 yılı hariç, 1930-1937 arasında ticaret fazlası vermiştir.

Dış ticarete 1930-1937 yılları arasında görülen bu olumlu değişimi, 1930-1938 döneminde gerçekleştirilen sanayileşme, sermaye birikimi ve 1923-1938 dönemine ait büyüme ile birlikte değerlendiren Boratav (1989, s. 73): “Kronik dış ticaret açıkları ve bunları kapatan dış kaynaklarla yaşamaya alışmış bir ekonominin dış denge içinde ciddi bir sanayileşme ve büyüme rayına oturması, günümüz için dahi önemli dersler taşıyan bir tarihi deneyim sayılmalıdır” sözleriyle yorumlamıştır. Gerçekten de, dış denge, sanayileşme ve büyümenin aynı anda sağlanması, sağlıklı büyüyen ve gelişen bir ekonomiye işaret etmektedir. Bu başarının, daha kuruluş yıllarında, Osmanlı’dan devralınan ekonomik yokluklar ve zorluklar üzerine inşa edilen Türkiye ekonomisinde elde edilmiş olması bu dönemin özgünlüğünü ve başarısını ortaya koymaktadır. 3. Bölüm’de ele alınan 1930-1938 Dönemi’nde de bu anlayış devam ettirilmiştir.

3. 1930-1938 Dönemi: Devletçilik

Dışa açık ekonomi döneminde iki amaç ön plana çıkmıştır: İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma. Ancak, söz konusu dönemde bu iki ilkenin gerçekleşmesinin, özel teşebbüsün sınırsız desteklenmesiyle mümkün olmadığı görülmüştür (Eroğlu, 2007, s. 68). Dolayısıyla, dışa açık dönemde izlenen sanayileşme politikasının özel girişime dayandırılması başarılı olmamış ve devlet teşviklerinin özel girişim üzerindeki etkisi ile kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. 1923-1929 döneminde, en temel sanayi tüketim mallarının yerli üretimi sağlanamamıştır. Yine bu dönemde, sermaye birikiminin milli hasılaya oranı, ortalama % 9.1 düzeyinde kalmıştır (Boratav, 1989, s. 46). 1923-1929 döneminde sanayileşme politikalarında başarılı olunamayışının nedenleri, teknik eleman, girişimci, sermaye ve altyapı yetersizliği, belirsizliğin yabancıların yeni yatırımlar konusundaki motivasyonlarını azaltması ve ülkeyi terk eden gayrimüslim azınlıklardır.

Türkiye’de devletçi politikalar izlenmesinin nedenleri, bütün dünyayı etkisine alan 1929 Büyük Bunalımı ve Soyvetler Birliği’nde başarı ile uygulanan planlı dönemdir. Büyük Bunalım, tüm dünyada son derece yıkıcı etkilere neden olmuştur. Krizin sonucu olarak, tüm dünyada büyük oranda fiyat düşüşleri ortaya çıkmış, genel üretimde büyük seviyelerde daralmalar yaşanmış ve işsizlik ciddi oranda artmıştır (Kahraman ve Şişmanoğlu, 2019, s. 634). Büyük Bunalım nedeniyle, Üçüncü dünya ülkeleri ithalatı kısıtlamış ve dışa kapanmıştır. Bu önlemler, bunalımın iç piyasadaki yansımalarını sınırlandırmak ve durgunluğu aşmak amacıyla alınmıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinde ilk sanayileşme adımları, ithal ikameci politikaların “üç beyazlar” olan un, şeker, kumaştan başlatılması ile atılmıştır. Türkiye’nin deneyimi de benzer yönde olmuştur (Pamuk, 2014, s. 181). Dünya ekonomisi büyük bunalımın içine sürüklenirken, Türkiye dışarıya kapanarak ve milli sanayileşmeyi devlet eliyle gerçekleştirmeye yönelmiştir. Dolayısıyla, 1929 Bunalımı sonrasında Türkiye’de korumacı, müdahaleci ve devletçi politikalar uygulanmıştır. 1930 ve 1931 yıllarını korumacı önlemler uygulanan yıllar, 1932 yılını devletçiliğe geçiş yılı ve 1933-1939 yıllarını devletçiliğin rayına oturduğu yıllar olarak değerlendirmek mümkündür. 1930 yılından sonra, dışa açık ekonomi döneminden farklı olarak, bunalım koşullarında azalmış olan yabancı sermayeye karşı genel olarak olumsuz bir tavır sergilenmiştir (Boratav, 1989, ss. 58-67).

Bu dönemde, devlet tarafından topraksız köylülere toprak dağıtılması sürdürülmüştür. 1929 Büyük Bunalımından sonra hammadde fiyatlarının düşmesi, Türkiye’nin ihracat gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Hammadde fiyatlarındaki düşüş sanayi fiyatlarındaki düşüşten daha fazla oranda olmuştur. Bu nedenle, “1928-1929’dan, 1932-1933’e kadar dış ticaret hadleri yüzde 25, tarım sektörünün iç ticaret hadleri de yüzde 30 kadar gerilemiştir” (Pamuk, 2014, s. 186). Büyük Bunalımın bir diğer etkisi, Türk lirasındaki istikrarın bozulmasıdır. Bu açıdan, devletçilik döneminde para politikası açısından en önemli gelişmelerden bir tanesi 1930 yılında TCMB’nin kurulmasıdır. TCMB’de hazinenin payı %15 ile sınırlandırılmıştır. Merkez bankasının bağımsızlığında bu sınırlandırma önemli bir role sahiptir. Diğer önemli bir gelişme ise, yine Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun’un 1930 yılında çıkartılmış olmasıdır. Böylelikle, Türk Lirası’nın değeri hükümet tarafından belirlenecek ve ithalat tamamen siyasi iradenin iznine göre gerçekleştirilecekti. Birbirini tamamlayan bu ikili koruma önlemi, Büyük Bunalım sonrasında gelişmiş ülkelerin pek çoğunun başvurduğu önlemlerden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 41).

1930-1938 döneminde uygulanan para politikasında, ekonominin yeni kaynaklara gereksinimine rağmen, emisyon bir finansman aracı olarak görülmemiştir (Eroğlu, 2010, s. 31). Para arzı 1939 yılına kadar neredeyse hiç artırılmamıştır. Maliye politikasında ise, bütçe açıklarına gidilmemiştir. Hatta, bütçe her yıl artan bir şekilde fazla ile kapanmıştır. Dolayısıyla, hazine daha güçlü bir duruma gelmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, ss. 65-66). Dünyanın pek çok yerinde, genişlemeci politikalar uygulanırken, Türkiye bu konuda tedbirli davranmıştır. Diğer bir deyişle, Büyük Bunalım nedeniyle, dünyada genelinde ülkeler ekonomilerinde doğrudan rol oynayarak, kamu harcamalarını artırıp, para politikasına doğrudan müdahale ederken, Türkiye bu müdahalelere başvurmamıştır. Buradan yola çıkarak, “Keynes’den önce Keynesci politikaların Türkiye’de uygulanmadığı” (Pamuk, 2014, s. 191) öne sürülebilir.

Devletçilik döneminde kurulan bankalar; Sümerbank (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937), Belediyeler Bankası (1933), Türkiye Halk Bankası (1933), T.C. Ziraat Bankası’dır (Yeni Düzenleme ile). Bu bankaların kuruluş amacı, bir sonraki bölümde üzerinde durulacak olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nı desteklemektir. Bu dönemde aynı zamanda, Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Ziraat Bankası’na bağlı olarak 1932 yılında kurulmuş, TMO, 1938 yılında özerk bir yapıya kavuşmuştur.

4. Bölümde, sermaye birikimi ve sanayileşmeye katkıda bulunan ve ülke ekonomisinin geleceğinde kurulacak sanayi altyapısına temel hazırlamış olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ele alınmaktadır.

4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)

1934 tarihinde yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1934-1938 yılları arasında sanayi gelişimini hedeflemiştir. BBYSP hizmet ve tarım sektörlerinden ziyade, sanayi sektörünü içermektedir. Bu nedenle bir ulusal makro plan özelliğini taşımamaktadır. Sovyetler Birliği’nden sonra dünyada planlama uygulayan ilk ülke Türkiye olmuştur (Kazgan, 2009, s. 60).

Planın temel ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (Yücel, 2015, s. 36):

- “Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınaî tesislere”,
- “Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere”,
- “Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilmiştir.”

BBYSP’ye göre, temel olan ihtiyaç maddelerinin içeriden temin edilmesi amaçlanmıştır. Bu

bağlamda, kurulacak fabrikalar, beş alt sanayi dalına bölünmüştür. Bunlar; “Dokuma (pamuk, kendir, yün), Maden (demir, kömür, bakır vb), Sellüloz (kâğıt, karton, suni ipek), Seramik (cam, porselen) ve Kimya’dır (klor, fosfat, südkostik vb)” (Yücel, 2015, s. 36).

Maliyetlerdeki artışlara ve gecikmelere rağmen BBYSP başarı ile uygulanmıştır. Ayrıca, Plan sayesinde kayda değer bir deneyim kazanılmış, gelecekte kurulacak sanayi altyapısına dair bir temel hazırlanmış ve gerekli uzman kadroları yetiştirilmiştir (Yücel, 2015, s. 42). 1930-1939 yılları arasında, sanayi sabit fiyatlarla yıllık olarak ortalama % 10.3 düzeyinde büyümüş, sabit fiyatlarla (1938 fiyatlarıyla), 1929 yılında sanayinin milli hasıla içindeki payı %11 iken, 1939 yılında bu pay %18’e yükselmiştir (Boratav, 1989, s. 71).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın (İBYSP) 1938-1943 yıllarını kapsaması öngörülmüş, çalışmalarına 1938 yılında başlanmış, ancak İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle yeni planla ilgili çalışmalar kesintiye uğramıştır.

Tablo 2: 1923-1938 Dönemi Milli Gelir ve Kişi Başına Milli Gelir

YIL	MİLLİ GELİR (GSMH)(milyon dolar)	Kişi başına GSMH
1923	570,4	47,5
1924	623,7	50,3
1925	815,8	63,2
1926	855,2	64,3
1927	750,6	55,2
1928	828,7	59,6
1929	1001,5	70,5
1930	745,5	51,4
1931	659,5	44,6
1932	555,1	36,8
1933	687,6	44,6
1934	965,2	61,5
1935	1039,7	65,0
1936	1345,2	82,0
1937	1433,7	86,4
1938	1504,5	89,0

Kaynak: Yücel, 2015, s. 44.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, 1923-1938 döneminde, milli gelir yaklaşık 3 kat artarak 570 milyon dolardan 1504 milyon dolara ulaşmış, kişi başına milli gelir ise, yaklaşık 2 kat artarak 47,5 dolardan 89 dolara erişmiştir. Milli gelir ve kişi başına milli gelirden elde edilen bu artışlar, uygulanan iktisat politikalarının başarısını göstermektedir.

SONUÇ

1923-1938 dönemi Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ekonominin yeniden yapılandırılma dönemidir. 1923-1929 dışa açık ekonomi döneminde sanayileşme politikasının serbest piyasa koşullarında ve özel girişim yoluyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiş olsa da, özel sektörün deneyimsizliği ve ülkede yeterli sermaye birikiminin bulunmaması nedeniyle, devlet bu dönemde de ekonomide öncü olmuş ve özel girişime dayalı sanayileşme politikası başarılı olamamıştır.

1929 Büyük Bunalımı sonrasında Türkiye'de, korumacı ve devletçi politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1929 Bunalımının ülke ekonomisine olan olumsuz etkilerine rağmen, 1930-1938 devletçilik dönemi uygulanan iktisat politikaları, sanayileşme ve elde edilen sonuçlar açısından başarılı bir dönem olarak değerlendirilebilir. 1934-1938 yılları arasında uygulanan BBYSP ile devlet eliyle sermaye birikimi sağlanmış, kalkınma yolunda önemli adımlar atılmış ve en önemlisi, sanayileşme için gerekli temeller başarıyla atılmıştır. 1930-1938 döneminin sonunda Türkiye artık "üç beyazlar"ı; un, şeker ve kumaşı, yerli üretimle sağlar hale gelmiştir. Buna ek olarak, bu dönemin sonunda, temel tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde sağlanmıştır. Modern sanayi kollarının kuruluşları yine bu dönem içinde gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında uygulanan politikaların özgür bir tercihle oluşturulmadığı, "Osmanlı Devleti'nden kalan kültürel, sosyal ve iktisadi miras, kurtuluş mücadelesi, dış konjonktür" ve "her dönemin kendi içsel dinamiklerinin" (Eroğlu, 2007, 63) uygulanan politikaların sınırlarını çizdiği ve önemli ölçüde belirlediği öne sürülebilir. Yine de, bahsi geçen sınırlamalara rağmen, GSMH, 1923-1938 döneminde ortalama %8 oranında büyümüştür. Anti-enflasyonist para ve maliye politikalarının başarılı bir şekilde uygulanmasıyla, hem Türk lirasının değerinde, hem de iç fiyatlarda istikrar sağlanmıştır. Türkiye'nin dış ticaret fazlası vermesi, Lozan Antlaşması'nın 1929 yılında getirdiği gümrüklerle ilgili sınırlamanın kalkmasıyla başlamıştır. 1930-1938 döneminde, ithalatın yapısı sanayileşme ile uyumlu bir şekilde değişmiş, Türkiye ihracat gelirlerini artırmış ve ihracat gelirleri, ara ve yatırım mallarının ithalatı için kullanılmaya başlanmıştır (Tezel, 1982, s. 159).

Osmanlı'dan devralınan az gelişmiş ekonomik yapı ve üstesinden gelinmesi gereken ekonomik yetersizlikler ve yokluklar çerçevesinden bakıldığında, Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık döneminde uygulanan iktisat politikaları, ileri ve uygar bir ülke yaratma adına uygulanmış başarılı

politikalarlardır. Bu açıdan, 1923-1938 döneminde siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla tamamlayan politikalar uygulanmıştır. Yine aynı dönemde, hem iç, hem de dış dinamiklerde varolan olumsuzluklara rağmen, maliye politikasında düzgün ödeme ve denk bütçe politikalarının benimsenmesi, para politikasının istikrarlı ve sağlam olarak yürütülmesi, Türk lirasının değerine verilen önem ve bu değer korumasının hedeflenmesi, 1930-1937 yılları arasında elde edilen ticaret fazlası, dönem ortalaması olarak ulaşılan %8’lik büyüme, 1929 Büyük Bunalımı sonrası dünya genelinde ülkeler genişlemeci para ve maliye politikaları uygulanırken, Türkiye’nin bu müdahalelere başvurmaması, 1930-1938 yılları arasında sermaye birikiminin artırılması ve sanayileşme adına atılan önemli adımlar gibi nedenlerle, Türkiye İktisat Tarihi’nde 1923-1938 dönemi, son derece istisnai, özgün ve başarılı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak kararları sonrası Türkiye’nin liberal tecrübesinin karşılaştırmalı analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu, Özel Sayı*, 69-87.

Boratav, K. (1989). *Türkiye iktisat tarihi: 1908-1985*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Durmuş, S. ve Aydemir, N. K. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938). *KAÜİİBFD*, 7(12), 155-167.

Eroğlu, N. (2007). Atatürk dönemi iktisat politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, XXIII (2), 63-73.

Eroğlu, N. (2010). Atatürk dönemi para politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, XXVIII(I), 23-36.

Güneş, C. (2024). 1923 yılındaki iktisat kongresinin isim karmaşası: İzmir İktisat Kongresi mi, Türkiye İktisat Kongresi mi? *Sakarya İktisat Dergisi*, 13(2), 76-88.

Kahraman, S. ve Şişmanoğlu, G. (2019). Atatürk dönemi iktisadi devletçi sanayileşme politikaları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 627-656.

Kayıran, M. ve Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 27-70.

Kazgan, G. (2009). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. 4. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi*. 12. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Koç, İ. C. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 145-167.
- Koçaşlı, İ. O. (2017). 1923 İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların dönemin iktisat politikalarına etkileri. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(17), 134-148. <https://doi.org/10.23929/javs.625>.
- Orhangazi, Ö. (2020). *Türkiye ekonomisinin yapısı: Sorunlar, kırılگانlıklar ve krizin dinamikleri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ökçün, A. G. (1981). *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, haberler – belgeler – yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları-471.
- Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. (2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253-266.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. III. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sabır, H. (2006). Atatürk'ün ekonomi anlayışı. *Sayıştay Dergisi*, 62, 3-19.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (1973). *50. yılda Türk sanayii*. Ankara.
- Sarıçoban, G. (2020). Atatürk döneminde (1923-1929) Türkiye ekonomisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 222-236.
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayıncılık.
- Tokgöz, E. (2000). Türkiye İktisat Kongresi" mi? "İzmir İktisat Kongresi" mi? Hangisi doğru? *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 339-349.
- Toprak, M. (2004). İzmir İktisat Kongresi: Bir gelecek perspektifi. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(214), 115-131.
- Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *ÇTTAD*, IX/20-21, 127-142.
- Yay, T. (2019). Atatürk Dönemi Türkiye ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 3(1), 77-113.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'si'nin sanayileşme öyküsü*. Ankara: TTGV.